

ским византијским заштитним печатом.

И обострано сликана икона Богородице Одигитрије са Благовестима из београдског Народног музеја, иначе поклон града Охрида краљу Александру Карађорђевићу из 1931. године, била је изложена на атинској изложби и објављена у каталогу (кат. бр. 61) с исцрпном стилско-иконографском анализом кустоса Александре Нитић.

У каталогу се од споменичког блага са простора бивше Југославије налазе и репродукције мозаика, фресака, икона, богослужбених утвари из Пореча, Нереза, Охрида, Марковог манастира, Поганова, Студенице и Хиландара, а у студијским текстовима помињу се и српски средњовековни манастири и цркве Богородица Љевишка, Градац, Грачаница, Дечани, Конче, Курбиново, Лесново, Марков манастир, Матеич, Пећка патријаршија, Раваница, Солоћани, Студеница, Трескавац и Хиландар, као и стеатитска иконица пореклом из Немањине цркве Свете Богородице код Куршумлије, данас у београдском Народном музеју (инв. бр. 216), са ликом Богомајке типа Заступнице Агиосоритисе.

У списак одабране литературе уврштени су радови наших струч-

њака (Г. Бабић-Ђорђевић, Д. Богдановић, М. Глигоријевић-Максимовић, В. Ј. Ђурић, В. Иванишевић, М. Кашанин, М. Лазовић, Ј. Максимовић, Д. Медаковић, Д. Милошевић, М. Николајевић, С. Петковић, М. Поповић, С. Радојчић, Г. Суботић, М. Тагић-Ђурић, Б. Тодић, М. Чанак-Медић, М. Шаkota) и домаћи стручни часописи (*Зборник за ликовне уметности Матице српске*, *Зборник Народног музеја*, *Зограф*, *Зборник радова Византолошког института*, *Старинар*).

Организатори изложбе нису пропустили да се и поименце захвале академику Гојку Суботићу и проф. др Марици Шупут на непрекидној колегијалној подршци у раду као и упутним стручним саветима.

Српско средњовековно културно наслеђе и историјско-уметничка наука не само да су добили своје место на атинској миленијумској изложби 2000–2001, већ ће, уверени смо, дугим веком свог драгоценог каталога, ненаметљиво али достојно подсећати све будуће истраживаче византијске и позновизантијске уметности на наш значајан удео у трагањима за њиховим исконским и истинским изворима.

Љиљана Стошић

O. Peri: *Christianity under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Leiden – New York – Köln: Brill 2001

Све хришћанске цркве су биле јединствене у поштовању највећих хришћанских светиња у Светој земљи, цркви Христовог Рођења у Витлејему и цркви Светог Гроба у Јерусалиму, али не и у томе ко би њима требало да управља. Ово је је-

дан од корена такозваног „Питања Светих места“. Други елемент овог питања је чињеница да су од арапског освајања Палестине у VII веку, са изузетком периода крсташких ратова, ове светиње под политичком влашћу ислама. „Питање Светих

ње савеза европских држава против Османске власти у Светој земљи. У прилог оваквој политици је ишла чињеница да су Света места и под свим ранијим исламским владарима уживала сличан имунитет, па је то био разлог да и Османлије, привржене традицији, наставе тим путем.

Због свих наведених разлога Османско царство се трудило да води што умеренију политику према хришћанским светињама и да некад противуречне правне одредбе тумачи у корист хришћана, за шта Пери наводи низ речитих и занимљивих примера. Средишња власт је настојала да заштити Света места од узнемиравања муслиманске околине, дозвољавала је вршење обреда и ван храмова, одобравала је поправке и обнове чак и када би оне прекршиле одредбе шеријата. Углавном, оне законске одредбе које су штитиле хришћане и њихова права примењиване су строго, а оне које су их ограничавале ублаживане су или су заобилажене. Оваква опрезна политика је омогућила Османском царству да без већих потреса очува своју врховну власт над Светим местима, због чега је Пери оцењује као мудру и успешну. Каже да се може чак доћи и до, за хришћане не баш пријатног, закључка да је османска власт, као и власт ранијих муслиманских владара, била једини политички оквир у коме су Света места била приступачна свим хришћанима. То није био случај када су Палестином владали хришћани. За време византијске власти приступ монофизита Светим местима је био непожељан, а од времена Јустинијана и забрањен. У доба крсташких држава слична судбина је погодила све цркве осим Римске.

Османска држава је морала да се избори и са заштравањем међу-

црквеног сукоба на Светим местима у току XVII века. Од 30-их година овог века православна црква је пратећи пут своје унутрашње обнове и хеленизације, тежила да ојача и свој положај на Светим местима. Најважнији противници су јој били франџевци, који су од прве трећине XIV века господарили најзначајнијим светињама у Јерусалиму и Витлејему, између осталог и самим Христовим гробом и Пећином Христовог рођења. Да би повратила свој некадашњи положај православна црква је морала да их потисне. Жестоко супротстављене стране често су се, како наводи аутор, за одлуку обраћале централној влади, тражећи од ње заштиту или подршку. Овакви захтеви су османску владу ставили у искушење, и њен одговор би открио којим се начелима Царство руководило у својој политици према Светим местима.

Порта је на молбе различитих цркава издавала противуречне фермане у којима је свима давано за право, а опет ником није изричито и прецизно гарантовано оно што је тражено. Због тога су многи истраживачи закључили да у политици Порте није било доследности, већ да су њоме управљали тренутни спољнополитички интереси или подмићивање одговорних људи. На основу истраживања османских званичних докумената Пери тврди да је овакав став погрешан. Он је закључио да је Царство било у ствари незаинтересовано за то ко ће да управља Светим местима. Издавање противуречних фермана је био начин да се одговори на молбе цркава за законском заштитом, а да се са друге стране избегне држање стране било коме, како држава не би била доведена у незгодну ситуацију. Коначну одлуку донело је, ка-

ко Пери каже, одмеравање снага самих супротстављених цркава у Светој земљи, јер Царство није дозвољавало утицаје са стране на спор који је сматрало својим унутрашњим питањем. Док су почетком XVII века фрањевци држали најважније и најпространије делове Светих места, у другој половини века створен је нови поредак који је одговарао јачини локалних верских заједница. Православци су већ 1637. постали господари Цркве Христовог рођења у Витлејему. Борба за цркву Светог Гроба била је дужа и тежа и тек 1675. православној цркви је пошло за руком да потисне своје противнике. Највеће светиње и најзначајнија места држала је сада Јерусалимска православна патријаршија. По уделима на Светим местима за њом је следила јерменска црква, друга по снази и броју верника, док је римокатоличка црква потиснута на треће место. Мање цркве, као српска, биле су у другом плану и биле су узредне жртве међуцрквене борбе. Како Пери наводи, османска власт није често разликовала Србе у Светој земљи од много бројнијих Грка. Српски поседи у Светој земљи, манастир св. Саве освећеног код Јерусалима и св. Арханђела у самом граду, прешли су под надлежност јерусалимског патријарха.

Питање богослужења било је савсим другачији случај. Османске власти су биле спремне да употребе и силу уколико би нека хришћанска заједница онемогућила другој да посети и врши своју службу на Светим местима.¹ Различит приступ питању поседовања храмова и питању права богослужења показује, по аутору, да је османска политика и те како имала смисла. Он сматра да је главно начело ове политике исламско наслеђе. Муслимани су владали овим местима већ векови-

ма и за то време су успостављена основна начела која су поштовале и претходне исламске владе, па и османска. Тако је Османском царству пре свега било стало да:

– Света места буду у сваком тренутку доступна свим хришћанима без обзира којој цркви припадају и

– да се избегава мешање у међухришћанске спорове све док се не доводи у питање османски суверенитет.

Света места су имала и свој финансијски значај. Сви ходочасници су приликом посете Светим местима морали да плаћају прописане дажбине османској влади. Њихова висина зависила је од тога из које је земље или покрајине био ходочасник. Ови приходи су, како је утврдио Пери, имали велики значај за саму Палестину и економију града Јерусалима. Дobar део ових прихода био је усмерен на одржавање муслиманских верских објеката у Јерусалиму и њихових службеника. Овакво стање је било додатни подстицај османској влади да избегава све заплете који би могли

¹ Занимљиво је како је решено, на пример, питање првенства у богослужењу. Оно је било посебно присутно у вези са прославом Ускрса који је, наравно, било најприродније славити у цркви Светог Гроба. Како су католичка и православна црква следиле два различита календара, најчешће није било преклапања. Када би, ипак, Ускрс за обе цркве пао у исти дан, првенство би добила православна, јер су османске власти показивале разумевање за њене аргументе у вези са прославом чуда Свете ватре. С друге стране, јерменска црква се изборила да њен патријарх учествује равноправно са православним у поменутом чуду.

да смање или зауставе долазак ходочасника.

До промене у османској политици дошло је 1690. на иницијативу саме Порте која је, стајући на страну фрањеваца у спору око Светих места покушала да тиме добије значајнију помоћ Француске у тешком периоду у који је Царство ушло после неуспешне опсаде Беча. Ово мешање спољне политике и „Питања Светих места“ показало се као опасан преседан, јер је отворило врата тежњама других си-

ла да се притиском на Порту умешају у решавање спорова у Јерусалиму и Витлејему. Зато је Пери узео ову годину као горњу границу своје теме. Почео је нови период у коме су основна правила поремећена, што је имало за последицу све веће одударање политике Царства од начела која су за Света места важила у прва два века управе. Решавање конкретних проблема који су избијали у Светим местима све мање је зависило само од Порте.

Јован Пешаљ

Ιωάννης Α. Παπαδριανός, *Διαβαλκανικά ιστορικά δοκίμια, τόμος πρώτος. Οι βαλκανικοί λαοί. Από την κάθοδο των Σλάβων ως την εμφάνιση των Οθωμανών (7ος-μέσα 14ου αιώνα)*, εκδ. Κυριακίδη, σελ. 197, Θεσσαλονίκη 1998.

(Јанис Пападријанос „Предисторија“ балканских односа)

Полазећи од чињенице да нестабилност односа на овим балканским просторима лежи у слабом међусобном разумевању, грчки балканолог Јоанис А. Пападријанос јавља се новом књигом историјских огледа са добром намером и још бољим доприносом дијакхронијском осветљавању тих односа у првим вековима њиховог настајања.

Реч је о књизи *Балканолошки историјски огледи*, том први, што само по себи отвара простор и занимање за нове огледе у наредној, другој књизи. Већ према аналитичком поднаслову *Балкански народи од доласка Словена до појаве Турака (од 7. до средине 14. века)*, лако је схватити садржај и значај дела. У предговору, аутор сам каже како ова књига треба да попуни велику празнину у „скромној грчкој библиотеграфији која се односи на историју

народа Балканског полуострва“. Ово је свакако значајан прилог целокупној балканолошкој науци, и ван Хеладе.

Књига доноси 17 синтетичких и истраживачких огледала, којима претходи предговор писца, а све то прати библиографија, као и 17 карата и фотоса, који употпуњавају слику истраживачких резултата.

Тематска разуђеност огледа, од којих су неки раније објављивани као саопштења са научних скупова или у периодици, најбољи је показатељ физиономије и садржаја ове књиге: Словени и њихово досељавање на Балкан, стапање Бугара са Словенима, оснивање бугарске државе, христијанизација Бугара и Словена, словенске државе Балкана и њихове везе са Византијом, бугарски цар Симеон и његова борба за прелест на Балкану, прве везе